

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ В ЦЕНТРАЛЬНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ-НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Оксана ФІЛОНЕНКО (Кіровоград)

У статті розглянуто історичний аналіз становлення та розвитку жіночої освіти центрального регіону України у другій

половині XIX – на початку XX століття; виявлено соціальні, економічні і педагогічні умови, в яких відбувався цей процес.

В статті здійснено аналіз історико-педагогічних аспектів становлення і розвитку жіночого образования в центральном регіоні України во второй половині XIX – в началі XX в.; рассматривается организационная структура и содержания педагогического образования женщин региона.

Ключові слова: становлення, розвиток, жіноча освіта, жіночі навчальні заклади, центральний регіон.

Розбудова української незалежної держави створила сприятливі умови для відновлення і розвитку педагогіки, національної системи освіти і виховання дітей та молоді в Україні. Успішність реформування в освітній галузі значною мірою залежить від того, наскільки повно і ефективно будуть використані ті позитивні надбання, які базуються, передусім, на національному і регіональному педагогічному досвіді. Ці обставини спонукають до опрацювання матеріалів з історії шкільництва в цілому по Україні і, зокрема, в окремих її регіонах. Гуманістична стратегія педагогіки нашого часу надала широкі можливості для розвитку варіативних навчальних установ, які відповідають запитам суспільства. В зв'язку з цим особливу актуальність набуває аналіз тенденцій розвитку вітчизняної освіти, теоретичного обґрунтування роздільного навчання хлопчиків і дівчаток, а також організації чоловічих і жіночих шкіл. Дослідження минулого вітчизняної освіти надає можливість глибше вивчити наявний історичний досвід жіночої освіти, передбачити основні тенденції її розвитку у майбутньому, вивчення процесу такого розвитку в даний період збагатить сучасну науку знаннями про механізми модернізації жіночої освіти, вплив регіональних чинників на її ефективність.

До історико-педагогічних досліджень з питань жіночої освіти зверталося багато вчених.

У радянський період загальні і часткові проблеми жіночої освіти висвітлювали в своїх наукових працях дослідники Ф.Ф. Шамахов, К.І. Львів, Н.А. Зіневич, Н.І. Молодих, В.П. Лапчинська, роботи яких послужили ґрунтовною базою для подальших досліджень даної проблематики.

Серед вагомих сучасних досліджень проблематики жіночої освіти слід відзначити наукові розвідки: Никонова І.І., Євстратової А.І., «Розвиток вищої жіночої освіти в Росії в XIX столітті», Москальової М.Ю. «До питання про концепцію жіночої освіти в Росії в другій половині XIX – початку XX століття», Модзальовського Л.Н. «Нарис історії виховання і навчання з якнайдавніших часів до наших днів»,

Пушкарьової Н.Л. «Перші російські жінки-учені», Симонова М.В. «Проблема жіночої освіти в другій половині XIX століття.

Дослідники В.В. Бобров, Аніщенко О.В., Сухенко Т.В. та інші науковці розглядали характерні риси жіночих професійних навчальних закладів України. М. Богачевська-Хом'як та Л.Смоляр в своїх наукових дослідженнях розкрили не тільки питання функціонування системи жіночих шкіл, але й проаналізували освітні запити жінок на початку XX ст.

Мета даної статті – провести історико-педагогічний аналіз становлення і розвитку жіночої освіти центрального регіону України другої половини XIX – початку XX століття та обґрунтувати специфічні особливості жіночої освіти регіону.

Питання про жіночу освіту було висунуте в Російській імперії, до складу якої територіально входила Херсонська губернія. Виховання «шляхетної дівчини» було виключно зовнішнім, спрямованим лише на те, щоб озброїти її усіма засобами, щоб блищати у салонах та подобатися. Метою виховання був не розвиток розуму та серця дівчини, а вдосконалення її духовної природи. Жіночі гімназії з'являються в Російській імперії з 1858 р. Програма жіночих гімназій в порівнянні з чоловічими, давала менший об'єм знань.

Аналіз джерел та архівних документів Херсонської губернії свідчить про те, що на початку XX ст. в регіоні вже функціонувала різнорівнева, розгалужена система жіночої освіти. В організації жіночої освіти жінок ініціативними були такі міністерства та відомства: Міністерство внутрішніх справ, Міністерства торгівлі і промисловості, Міністерство управління землеробством і землеустроєм, Міністерство Народної освіти; відомство православного віросповідання, громадські організації і приватні особи.

В пояснювальній записці до проекту Закону про жіночі професійні навчальні заклади, представленого Міністерством народної освіти уряду говорилося про те, що існуючі навчальні заклади освіти жінок зобов'язані своїм існуванням, в основному, приватній ініціативі. Провідною сферою впровадження педагогічних інновацій у той час виступала приватна школа, що пояснювалося жорсткою законодавчою регламентованістю державної освітньої системи й одночасно відсутністю реальних кроків з боку уряду щодо її модернізації.

Наукове дослідження архівних документів Херсонської губернії свідчить про те, що земською громадою активно піднімалося питання про задоволення потреб жінок в отриманні освіти. «Мы должны разсмаивать женское образование съ двухъ сторонъ: съ одной стороны ми видимъ въ немъ удовлетвореніе естественной потребности къ самоусовершенствованію, потребности, доставившей человеку победу надъ живымъ міромъ и двигающей человечество на пути лучшаго

устройства своей жизни, Понятно, что не только мужчина должен получить удовлетворение этой потребности; в ней не может быть отказано и женщине, сь колыбели до отрочества ведущей детей и за это время имеющей полную возможность положить прочныя основы для будущаго развитія человека, или же зачатки будущаго несчастья для него и для другихъ. Но мы видимъ вь жизни, что кроме этого стремленія, общаго для всехъ женщинъ, къ какому бы сословию оне ни принадлежали и какимъ бы имущественнымъ положеніемъ ни обладали, есть еще другое стремленіе сделать школу общаго образованія средствомъ для борьбы сь нищетою.

Многія девушки изъ бедной семьи поступають вь гимназію, прогимназію или институтъ, надеясь приобретенными знаніями вь будущемъ несколько обезпечить свое существование, предлагая свои услуги вь качестве учительницы, гувернантки » [4, с. 30-31].

Таким чином, освіта повинна була забезпечувати не тільки розвиток та самовдосконалення жінки як особистості, але і її матеріальні потреби. В кінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Херсонській губернії система жіночої освіти вимагала внесення якісних змін як до структури так і її змісту.

Абстрагувавшись від динамічного характеру розвитку системи освіти взагалі і окремих освітніх закладів зокрема, розглянемо докладніше особливості навчально – виховного процесу у різних типах гімназійних закладів (гімназіях, прогімназіях, реальних училищах), які функціонували у центральному регіоні України у досліджуваний період на прикладі шкіл міста Єлисаветграда, який з 1865 року стає повітовим центром.

На початку ХХ ст. в Єлисаветграді існувало 7 навчальних закладів, що давали класичну освіту: жіноча гімназія, відкрита у 1860 році як жіноче училище 1-го розряду, а з 1870 року – громадська жіноча гімназія (нині -старий корпус КДПУ ім. В.Винниченка), чоловіча класична гімназія, що почала своє існування як 4-класна прогімназія у 1879 р. і з часом у 1885 р. була перетворена на повну 8-класну гімназію (існувала на вул. Петровській -нині – Будинок офіцерів на вул. Шевченка), приватна жіноча гімназія А.Н.Єфимовської, заснована у 1902 р. (вул. В. Перспективна, між Олексіївською та Петровською вулицями, парна сторона (тепер -приміщення УБОЗ) приватна жіноча гімназія М.Д.Гослен, переведена з Одеси у 1906 р. (вул. Петрівській, між Іванівській (тепер – Луначарського) та В.Перспективною (тепер – К.Маркса, непарна сторона (зараз один з корпусів гімназії №5, єврейська чоловіча гімназія Шалита і Волова, заснована у 1916 р. в одному з будинків на Дворцовій вул. (зараз – вул. Леніна), приватна чоловіча гімназія М.К.Крижановського, заснована 1907 р. як 2-класна, з 1909 року – 3-класна, з 1910 року – 4-класна; її приміщення тепер займає Кіровоградський колегіум; приватна гімназія Людкевич, відомості про

існування якої зберіглися у спогадах очевидиці Марії Плахотіної. Остання стверджує, що цей навчальний заклад існував поряд з гімназією Єфимовської (зараз у тому приміщенні знаходиться неврологічне відділення лікарні №3) [12].

Докладніше розглянемо особливості навчально-виховного процесу в жіночих навчальних закладах досліджуваного періоду.

У 1860 році у Єлисаветграді відкрилося 2-класне дівоче училище, яке розміщувалось у будинку пані Плєскачевської на Великій Перспективній вулиці. Воно мало 4 основних і 1 підготовчий клас. Через рік училище було перейменоване в громадську жіночу гімназію з 7-річним терміном навчання.

У гімназіях училися діти всіх станів суспільства. З метою запобігання нерівності у відносинах між ученицями, усі дівчата носили шкільну форму. Так, за спогадами Марії Плахотіної, форма учениць жіночої громадської гімназії складалася з плаття коричневого кольору з мереживним комірцем-стойкою та чорного фартуха (на свята носили білий фартух та білу пелеринку). Також дівчата носили чорні кастанові капелюшки, на яких закріплювалася стрічка та герб гімназії збоку [12, с.114].

У 1902 році було затверджене приватне училище 1-го розряду А.Н.Єфимовської. Пропозицією Міністерства Народної Освіти від 3.01.1904 р. за №212 на підставі положення від 24 травня 1870 р. було перетворене на жіночу прогімназію. У 1907 р. за розпорядженням опікуна Одеського учбового округу від 18 травня за № 5895 [5, с.16-17].

Прогімназія була перетворена на 7-класну жіночу гімназію по тому ж положенню від 24 травня 1870 р. Гімназія, заснована О.М.Єфимовською, користувалася всіма правами повноправних російських гімназій:

- вона відалася безпосередньо Опікуном учбового округу та не залежала від дирекції народних училищ, що відала приватними училищами та гімназіями;

- усі розпорядження міністерства та опікуна округу розповсюджувалися на неї, як і на будь-яку гімназію, підпорядковану положенню від 24 травня 1870 року;

- увесь особовий педагогічний состав даної гімназії (начальниця, вчителі, класні надзирателі) був на державній службі та мав всі права на пенсію.

В 1904 році в гімназії навчалось 219 дівчат, з них 93 православного віросповідання, 9 – римсько-католицького, 16 – інших християнських сповідань 99 – іудейського та 2 – інших нехристиянських сповідань. Серед них були діти дворян, чиновників, батьків з духовним званням, почесних громадян та купців, міщан та цехових, селян та іноземців [5, с.16-17]. Обслуговувала гімназія головним чином місцеве міське

населення. Згідно звітів про учнів за 1904-1910 роки, в гімназії існувало 2 підготовчих класи (молодший та старший), 7 основних та 8-й додатковий педагогічний. Гімназистки користувалися всіма правами учениць урядових та суспільних гімназій, отримуючи атестати за 7-й клас, свідоцтва домашніх наставниць та вчительок по закінченню 8-го класу та свідоцтва за будь-який клас при виході з гімназії до її закінчення чи переведенні до іншої гімназії. Право видачі атестатів та свідоцтв належало педагогічній раді без усіляких ускладнень та обмежень, що існували для приватних закладів [10, с.42]. Серед предметів, які викладалися у гімназії, були Закон Божий, російська мова, математика, природознавство, історія та географія, краснопис, рукоділля, німецька та французька мови, гігієна, співи та танці [9, с.50].

Плата за право навчання до 1915 року включно була 250 крб., пільгова (для малозабезпечених осіб) – 120 крб. на рік. Через велике зростання цін у січні 1916 року плата за пансіон була збільшена на 45 крб., пільгова – на 25 крб. [10, с.5]. Звіт шкільного бюро за 1910 р. свідчить про те, що зі складу учениць старших класів був створений хор, що виконував церковні піснеспіви під час говіння учениць у пору Великого посту та під час молебнів та панихид, а також виконував світську музику, з якою виступав під час так званих «недільників» та вечорів у гімназії. «Недільниками» називали вечірні зібрання у неділю учениць окремо для кожної вікової групи (старші, середні, молодші), на яких учениці слухали читання з картинами чарівного ліхтаря, декламували вірші та окремі сцени з російських драматургічних творів, готували інструментальні, вокальні та хорові номери. Ці заходи мали на меті надати дітям корисні розваги у позитивному середовищі, у спілкуванні з подругами, вчительським персоналом, керівництвом та представниками батьків [9, с.41-42].

У серпні 1916 р. пані Єфимовська заявила опікунській раді про своє бажання передати гімназію в відомство міста. На той час цей заклад проіснував 14 років і мав всі права урядових гімназій. В своєму розвитку він досяг комплекту учнів в 600 осіб, що змусило керівництво відкрити паралельні відділення усіх класів (з старшого підготовчого до 7-го). Цей факт доводить, що гімназія була великим просвітницьким закладом в місті і тому мала для нього велике значення. Між тим матеріальне становище гімназії було дуже складним. Той факт, що на її чолі, як офіційний утримувач, була приватна особа, позбавляв гімназію великої суми щорічних казенних субсидій. Якби її офіційним утримувачем було місто, субсидія збільшилася б з 600 крб. до 2000-4000 крб. На той час в місті існувала лише одна жіноча гімназія, і, безумовно, вона була не в змозі вдовольнити потреби населення. Опікунська рада гімназії в листі-зверненні №346 від 22 серпня 1916 р. до міської думи Єлисаветграду нагадала, що питання про відкриття другої жіночої гімназії в місті є

давно актуальним. Тому опікунська рада пропонувала місту прийняти в своє відомство вже укомплектований заклад, що було набагато дешевше, ніж будувати новий. Останній документ про передачу місту гімназії, заснованої О.М.Єфимовської, за номером №8439, датовано 28 жовтня 1916 р. [10, с.8-21].

Навчальний процес у гімназіях, як і в початковій школі, був тісно пов'язаний із виховним, що ґрунтувався на нормах християнської моралі. Закон Божий цементував весь процес викладання в гімназіях і був обов'язковим для всіх християнських гімназій. Учениці повинні були регулярно відвідувати церкву, подавати наставникам довідки від священників про те, що вчасно бувають на сповіді. За наявності коштів на території навчальних закладів навіть будували гімназійні церкви. Дівчатам заборонялося бути присутніми на балах і вечорах, у громадських зібраннях. Театри, парки дозволялося відвідувати в супроводі батьків. Намагаючись компенсувати обмеження особистої свободи учениць, прагнучи запобігти порушенням дисципліни, адміністрація жіночих навчальних закладів улаштовувала виховні позакласні та позашкільні заходи морально-естетичного та загальнокультурного спрямування.

В період урядової реакції розпочався наступ на жіночу школу, намагаючись позбавити жіночі гімназії права присвоювати випускницям звання домашніх учительок. В цілому жіноча середня освіта в досліджуваний період була розвинена недостатньо, уряд не тільки не брав на себе ініціативи в справі її організації, але ще й протидіяв ініціативі приватних осіб та громади.

Отже, історико-педагогічне вивчення досвіду розвитку жіночої освіти у центральному регіоні дозволяє виявити і розглянути характерні особливості даного процесу в регіоні в історичних рамках другої половини XIX – початку XX століть, виявили деякі регіональні ціннісні пріоритети сфери їх освіти і виховання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аніщенко О.В. Розвиток професійної освіти жінок в Україні (II половина XIX – початок XX століття): Дис. канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 2000. – 279с.
2. Добровольська В.А. Виховання дівчат у початкових і середніх школах Півдня України в другій половині XIX на початку XX століття.// Таврійський вісник освіти: науково-методичний журнал. Херсон. – № 1 (17). -262 с. – С. 18.
3. Заметка объ организацш занятш въ педагогическомъ (УШ-мъ) классе женскихъ гмназт // Сборник Херсонского земства за 1892г. – 1892. – № 3. – С.91-92.
4. Къ вопросу о необходимости учреждетя женскихъ профессиональныхъ школь //Сборник Херсонского земства. – Херсон, 1888. – № 1. – С.30-31.
5. Материалы о женской гимназии Министерства Народного просвещения, учреждённой А.Н.Ефимовской // ДАКО. Ф.78., оп. № 4, арх.892. – 28.02.1916 - 16.03.1916. – 43с. – С.16-17.
6. Народное образование в Елисаветградском уезде в 1906 году. – Елисаветград: Тип. М.Гольденберга, 1907. – 26 1 с. – С.7, 11.

7. Народное образование в Елисаветградском уезде в 1907 году. – Елисаветград: Тип. Елисаветград. уезд. земства, 1908. – 298с. – С. 5, 10.

8. Народное образование в Елисаветградском уезде в 1910 году. Елисаветград: Тип. М. Гольденберга, 1911. – 438с. – С.5, 8.

9. Народное образование в Елисаветградском уезде в 1913 году. – Елисаветград: Тип. М. Гольденберга, 1914. – 687с.

10. О передаче в ведение г.Елисаветграда женской гимназии, учреждённой А.Н.Ефимовской: выписки из журналов заседаний городской думы, переписка с попви під час говічательным советом гимназии и др. // ДАКО. Ф.78., оп.4, арх. №896, август 1916- 19.10.1916. – 27с. – С.5.

11. Рослякова А.И. Из истории женского профессионального образования. Российские женщины и европейская культура: материалы V конференции, посвященной теории и истории женского движения // Сост. и отв. ред. Г.А.Тишкин. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С.149-157.

12. Тютюшкін Ю.В, Записки М.С.Плахотіної. // Кіровоградський краєзнавчий вісник. / Випуск І. -Кіровоград: Центрально-Українське видавництво. – 2007. – 224 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Філоненко Оксана Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки КДПУ ім. В. Винниченка.

Коло наукових інтересів: дослідження розвитку освіти й педагогічної думки в центральному регіоні України у другій половині XIX – XX столітті.